

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

(тип кваліфікаційної роботи)

Магістр

(освітній ступінь)

на тему "Специфічні якості стресостійкості у підлітків-біженців із зони бойових
дій"

ХАІ.704.7-96п2.22О.053.9749569 КР

Виконав: здобувач б курсу групи №7-96п2

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
(код та найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»
(код та найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та
психотерапія»
(найменування)

Якименко Р.В.

(прізвище та ініціали здобувача)

Керівник: Гулий Ю. І.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: Фоменко К. І.

(прізвище та ініціали)

Міністерство освіти і науки України
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Факультет Гуманітарно - правовий факультет

Кафедра психології

Рівень вищої освіти другий магістерський

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
(код і найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»
(код і найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та психотерапія
(найменування)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Ю. І. Гулий

(підпис) (ініціали та прізвище)

«01» вересня 2022 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Якименко Р.В.

(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи "Специфічні якості стресостійкості у підлітків-біженців із зони бойових дій"

керівник кваліфікаційної роботи Бідюк Інна Аркадіївна, канд. психол. наук, доцент
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом Університету №1586-уч від «17» листопада 2022 року.

2. Термін подання здобувачем кваліфікаційної роботи «18» грудня 2022 р.

3. Вихідні дані до роботи Дослідити специфічні якості стресостійкості у підлітків-біженців із зони бойових дій.

4. Зміст пояснювальної записки (перелік завдань, які потрібно розв'язати)

- Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження.

- Визначити особливості специфічних якостей стресостійкості у підлітків – біженців, що перебували у зоні бойових дій під час проведення бойових дій.

- Визначити особливості специфічних якостей стресостійкості у підлітків – біженців, що не перебували у зоні бойових дій.

- Здійснити порівняльний аналіз двох досліджуваних груп.

5. Перелік графічного матеріалу:

Рис. 2

Табл. 21

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Бідюк І. А., канд. психол. наук, доцент	11.10.22	15.10.22
2	Бідюк І. А., канд. психол. наук, доцент	18.10.22-	23.10.22
3	Бідюк І. А., канд. психол. наук, доцент	15.11. 22-	22.11.22

Нормоконтроль _____ С. В. Кузьміна «18» грудня 2022 р.
(підпис) (ініціали та прізвище)

7. Дата видачі завдання «01» вересня 2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів кваліфікаційної роботи	Примітка
1.	Затвердження теми, мети та завдань дипломної роботи	01.09.22-07.10.22	
2.	Складання плану роботи	08.10.22-10.10.22	
3.	Аналіз літературних джерел. Написання першого розділу дипломної роботи	11.10.22-15.10.22	
4.	Визначення психодіагностичного інструментарія для проведення практичної частини дослідження . Написання другого розділу дипломної роботи.	18.10.22-23.10.22	
5.	Проведення практичної частини дослідження.	24.10.22-07.11.22	
6.	Статистична обробка отриманих даних.	08.11.22-12.11.22	
7.	Написання третього розділу дипломної роботи.	15.11. 22-22.11.22	
8.	Написання загальних висновків. Оформлення списку використаних літературних джерел, додадку(ків) та змісту.	23.11. 22–29.11.22	
9.	Передзахист.	30.11.2022-01.12.22	
10.	Внесення коректив до тесту дипломної роботи.	02.12.22-11.12.22	
11.	Оформлення та підписання відповідної документації(висновок керівника, висновок кафедри, рецензія та довідка на предмет наявності порушень академічної доброчесності)	12.12.22-17.12.22	
12.	Підготовка електронної презентації та тексту доповіді.	14.12.22-17.12.22	
13.	Строк подання студентом роботи на кафедрі.	18.12.22	
14.	Захист.	20.12.22-21.12.22	

Здобувач

_____ (підпис)

Р. В. Якименко

_____ (ініціали та прізвище)

Керівник кваліфікаційної роботи

_____ (підпис)

І. А. Бідюк

_____ (ініціали та прізвище)

Реферат

Дипломна робота: 59 стор., 21 табл., 2 мал., 9 додатків, 36 джерел.

Ключові слова: БОЙОВІ ДІЇ, СТРЕСОСТІЙКІСТЬ, ПІДЛІТКОВИЙ ВІК, ВПЛИВ, БІЖЕНЕЦЬ.

Об'єкт дослідження: Якості стресостійкості.

Предмет дослідження: Вплив знаходження в зоні проведення бойових дій на якості стресостійкості підлітків – біженців.

Мета дослідження: Дослідити вплив знаходження в зоні проведення бойових дій на якості стресостійкості підлітків – біженців.

Методи дослідження: 1. Теоретичні: Аналіз наукових джерел з теми дослідження. 2. Психодіагностичні: «Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге»; «Шкала оптимізму та активності» (Н. Водоп'янова, М. Штейн); Опитувальник «Втрати і придбання персональних ресурсів» (ОППР) (Н. Водоп'янова, М. Штейн); «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях» (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер). 3. Статистичні: кореляційний аналіз (за допомогою SPSS 21.0 for Windows).

За результатами дослідження було зроблено наступні висновки:

ВИСНОВКИ

Аналіз даних дослідження підлітків - біженців, що перебували та не перебували у зоні БД виявив схожі та відмінні тенденції у показниках стресостійкості, розкрив суть специфіки її якостей. За результатами дослідження стало зрозуміло, що підлітки – біженці, які перебували в зоні проведення бойових дій, більш виважено підходять до вирішення стресових ситуацій, менш емоційно реагують на стресові ситуації, та, на відміну від підлітків – біженців, які не перебували в зоні проведення бойових дій, не намагаються відволікти свою увагу від проблеми. Важливою специфічною якістю стресостійкості у підлітків – біженців, що перебували в зоні проведення бойових дій є збільшення проявів оптимізму в екстремальній ситуації, які стимулюються пошуком підтримки у оточуючих.

Abstract

Diploma thesis: 59 pp., 21 tables, 2 figures, 9 appendices, 36 sources.

Keywords: COMBAT ACTION, STRESS RESISTANCE, ADOLESCENT AGE, IMPACT, REFUGEE.

Research object: Qualities of stress resistance.

The subject of the study: The effect of being in a war zone on the stress resistance of refugee teenagers.

The purpose of the study is: To investigate the effect of being in a war zone on the stress resistance of refugee teenagers.

Research methods: 1. Theoretical: Analysis of scientific sources on the subject of research. 2. Psihodiagnosics: "Methodology of determination of stress resistance and social adaptation Holmes and Rag"; "Scale of optimism and activity" (N. Voodoo'yanova, M. Stein); the "loss and acquisition of personal resources" (IPPF) (N. Voodoo'yanova, M. Stein); "Copy-behavior in stress situations" (With. Norman, D. Edler, D. James, M. Parker). 3. Statistical: Correlation analysis (using SPSS 21.0 for Windows).

According to the results of the study the following conclusions were made:

CONCLUSIONS

Analysis of the data of the study of teenagers - refugees who were and were not in the zone of the database revealed similar and different tendencies in indicators of stress resistance, revealed the essence of specificity of its qualities. According to the results of the study it became clear that teenagers – refugees who were in the zone of fighting, more balanced approach to the solution of stress situations, less emotionally respond to stress situations, and, unlike teenagers – refugees who were not in the zone of fighting, do not try to distract their attention from the problem. An important specific quality of stress resistance in teenagers – refugees who were in the zone of fighting is the increase of optimism in the extreme situation, which is stimulated by the search for support in the surrounding.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ПІДЛІТКІВ.....	8
1.1 «Стрес», «стресостійкість». Визначення понять	9
1.2 Особливості стресостійкості підлітків	9
1.3 Особливості впливу на стресостійкість особистості військових дій.....	14
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ПРОЦЕДУРА ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДЛІТКІВ	18
2.1 Описання вибірки та процедури дослідження	18
2.2 Використані методики.....	18
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ПРОЖИВАЛИ У ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ.....	27
3.1 Аналіз загальних статистичних даних тестування підлітків.....	27
3.2 Кореляційний аналіз даних тестування підлітків	31
ВИСНОВКИ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	40
ДОДАТКИ	44

ВСТУП

Вісім років на території нашої країни ведуться бойові дії. Багато родин, які проживають у зоні ведення бойових дій втрачають своє житло, майно, роботу, стійке положення в житті і навіть своїх близьких, а також змінюють свій соціальний статус на «біженців» і вимушено переїзжають в інші міста, починаючи своє життя спочатку. Звичайно, що терористичні акти, війна та інші аналогічні події - це величезний стрес для людини, а особливо - для дитини чи підлітка. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває вивчення психічного стану підлітків-біженців та особливостей їх стресостійкості після пережитих ними подій.

Практична значимість такого дослідження визначається можливістю широкого застосування отриманих у ньому результатів і висновків для психолого-педагогічної та психокорекційної роботи з підлітками, що пережили військові дії.

Об'єкт дослідження: особистість підлітка-біженця із зони бойових дій.

Предмет: особливості стресостійкості підлітків-біженців із зони бойових дій.

Мета: виявити особливості стресостійкості підлітків-біженців із зони БД після пережитих ними подій.

Завдання:

1. Проаналізувати теоретичний матеріал з питань: стрес, стресостійкість, психологічні особливості військових конфліктів, вплив військових конфліктів на психіку підлітка.

2. Провести вимірювання особливостей стресостійкості підлітків, які проживали (біженці) та не проживали в зоні бойових дій.

3. На основі порівняльного аналізу виявити особливості стресостійкості підлітків-біженців із зони бойових дій.

Методи:

1. Теоретичні: аналіз літератури з теми дослідження.
2. Психодіагностичні: «Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге»; «Шкала оптимізму та активності» (Н. Водоп'янова, М. Штейн); Опитувальник «Втрати і придбання персональних ресурсів» (ОППР) (Н. Водоп'янова, М. Штейн); «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях» (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер).
3. Статистичні: кореляційний аналіз (за допомогою SPSS 21.0 for Windows).

Вибірка складається з двох груп підлітків (13 - 15 років):

Дослідницька група (підлітки, що проживали у зоні БД) - 30 осіб.

Контрольна група (підлітки, що не проживали у зоні БД) - 30 осіб.

РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ПІДЛІТКІВ

1.1 «Стрес», «стресостійкість». Визначення понять

Згідно А. Фрейд, стрес - це психічний стан загального збудження, психічної напруги при діях у важких, незвичних, екстремальних ситуаціях; неспецифічна реакція організму на різко мінливі умови середовища [35].

Американський професор психології Девід Майерс стверджує, що стрес - це процес, в ході якого ми оцінюємо ситуацію і боремося з виникшою небезпекою.

Е.А. Мілерян визначає стресостійкість як з одного боку, як несприйнятливість до емоціогенних факторів, що негативно впливають на психічний стан індивідуума, а з іншого, як здатність контролювати і стримувати астенічні емоції, що виникають, забезпечуючи тим самим успішне виконання необхідних дій [25].

Н.М. Данилова визначає стресостійкість як здатність людини переносити великі фізичні та розумові навантаження, успішно вирішувати завдання у екстремальних ситуаціях і навіть зберігати здоров'я у середовищі з поганою екологією [12, с.53].

В.Л. Марищук визначає стресостійкість як здатність долати стан емоційного збудження при виконанні складної діяльності [15].

В.А. Плахтієнко і Н.І. Блудов визначають стресостійкість як властивість темпераменту, що дозволяє надійно виконувати цільові завдання діяльності за рахунок оптимального використання резервів нервово-психічної емоційної енергії [6].

О.А. Чернікова визначає стресостійкість як стабільну спрямованість емоційних переживань за їх змістом на позитивне рішення майбутніх завдань [36].

А.Е. Ольшаннікова визначає стресостійкість як стійке переважання позитивних емоцій [27].

П.Б. Зільберман визначає стресостійкість як інтегративну властивість особистості, що характеризується такою взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних та мотиваційних компонентів психічної діяльності людини, які забезпечують оптимальне успішне досягнення мети діяльності в складній емотивній обстановці [18].

1.2 Особливості стресостійкості підлітків

Формування стресостійкості є запорукою психічного здоров'я підлітків і неодмінною умовою соціальної стабільності, прогнозованості процесів, що відбуваються в суспільстві. Наростаючі навантаження, у тому числі психічні, на нервову систему і психіку сучасного підлітка призводить до формування емоційного напруження, яке виступає одним з головних чинників розвитку різних захворювань.

Основна індивідуальна характеристика змісту стресу - адаптація (стресостійкість). На думку таких психіатрів, як Ю.А. Олександрівський, А.Д. Адо, А.В. Вальдман, В.І. Лебедев та ін. - це бар'єр психічної адаптації [15].

Такі автори, як Л. Мерфі, Р. Лазарус, С. Фолкман, Д. Амірхан, Н. Сирота та ін. відносять до даної характеристики різні когнітивно обумовлені механізми подолання стресу (копінг-механізми) та механізми психологічного захисту [19]. Копінг-механізми проявляються в когнітивній, емоційній і поведінковій сфері людини у вигляді різноманітних копінг-стратегій: супротивного подолання, дистанціювання, самоконтролю, пошуку соціальної підтримки, прийняття відповідальності, уникнення, планового вирішення проблеми, позитивної переоцінки. Також це копінг-стратегії вирішення проблеми, пошуку соціальної підтримки, уникнення проблеми [10, с.195].

Молоді люди і чоловіки вибирають активні копінг-стратегії, а літні люди і жінки - пасивні [14, с.107].

Проблема стресу і стресостійкості представлена в психології спорту і праці, в тому числі педагогічного. Виявлено компоненти індивідної, особистісної та суб'єктно-діяльній сфер психіки та їх зв'язок зі стресостійкістю [24], взаємозв'язок стресу і конфлікту в педагогічній діяльності [33].

Проблеми психічного здоров'я школярів розглядалися в ряді медичних, педагогічних і психологічних робіт. Встановлено, що дитячий вік характеризується підвищеною чутливістю до середових факторів, з яких найбільш стресовим є деформація системи відносин особистості, що розвивається [20, с.222].

Не маючи життєвого досвіду, підлітки відчують безліч проблем, внаслідок яких цілком ймовірно може з'явитися повна незадоволеність життям, що веде до стресів та неврологічних зривів, розвитку психосоматичних і психічних захворювань, у тому числі серцево-судинних, депресивних розладів, і компенсується у багатьох випадках курінням, вживанням алкоголю і наркотиків.

До ситуацій, що викликають стрес, можна віднести наступні:

- Негативне екологічне середовище;
- Ізоляція від колективу, конфлікти в класі, бойкот;
- Прискорення обробки інформації в умовах дефіциту часу, великої кількості тестів, контрольних робіт;
- Загроза цінностей для підлітка;
- Відсутність контролю над подіями і неможливість що-небудь змінити в ситуації [12].

Існує взаємозв'язок між дезадаптацією та акцентуаціями характеру, що виникають у підлітків, їх виборчою чутливістю до деяких факторів

(наприклад, емоційне відкидання з боку дорослих, брак уваги з боку педагогів до особистісних особливостей підлітків) [32].

Багато дослідників схильні вважати стресостійкість результатом тренувань, проте, не слід заперечувати, що у кожної людини є певний набір особистісних рис і фізіологічних особливостей, які визначають його стійкість до стресу. Деякі фахівці вважають, що гени здатні впливати на наше ставлення до стресу, так само як, наприклад, в одній сім'ї може бути схильність до проблем з травленням, а в іншій - до екземи. До найбільш відомих фізіологічних особливостей, що забезпечує підвищену стійкість до стресів, відносять:

Тип нервової системи. Люди зі слабким типом нервової системи менш стійкі до стресу. У крайніх типів (холериків, меланхоліків) адаптація до впливу стресорів не є стійкою. Рано чи пізно фактори, що впливають на психіку, призводять до розвитку неврозів, які характеризуються дезорганізацією як психічних, так і вегетативних функцій. Як правило, у меланхоліків стресові реакції найчастіше пов'язані з порушенням конституції, наприклад, тривогою або переляком, фобією або невротичною тривожністю, характеризуються нервозністю і безсонням. У холериків типова стресова реакція - гнів, страх невдачі і втрати контролю, страх зробити помилку. У флегматиків під дією стресу знижується активність щитовидної залози, сповільнюється обмін речовин і може підвищуватися вміст цукру в крові. У стресових ситуаціях переїдають, в результаті чого можуть ставати хмурими. Спостерігається стан «розумової тяжкості», млявості, пересипання. Сильна нервова система сангвініків дозволяє їм легше всіх справлятися зі стресом;

Гормональні особливості. Люди зі зниженим рівнем кортизолу в крові менше схильні до дії стрес-факторів. Дана особливість спостерігається і у тварин. Проведені в дикій природі експерименти показали, що в стаді мавп вершину ієрархічних сходів очолює самець з найменшим рівнем кортизолу в крові, що робить його здатним до швидких реакцій на загрозу і сприяє підвищеному виживанню. Відомо, що високий рівень кортизолу не тільки призводить до

серцево-судинних захворювань або раку (залежно від генетичної схильності і впливу середовища), але також підвищує ймовірність депресивного, меланхолійного настрою;

Деякі особистісні риси, що обумовлюють підвищену стійкість до стресів:

Рівень самооцінки. Чим вище самооцінка, відчуття важливості свого існування, тим більше стресостійкість;

Рівень суб'єктивного контролю (характеристика ступеня незалежності, самостійності та активності людини в досягненні своїх цілей, його особистої відповідальності за свої дії і вчинки). Інтерналі вважають, що здатні впливати на ситуацію, вони займають позицію «Я - не жертва» і беруть відповідальність за події в свої руки. Тим самим вони менш схильні до стресових впливів, ніж екстернали, які сприймають ситуацію як результат зовнішніх обставин і, відповідно, більш уразливі;

Рівень особистісної тривожності (стійкої схильності сприймати велике коло ситуацій як загрозливі й реагувати на них станом тривоги). Тривожність не є споконвічно негативною рисою. Певний рівень тривожності - природна і обов'язкова особливість активної особистості, підтримуюча інстинкт самозбереження. При цьому висока особистісна тривожність тісно пов'язана з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними зривами та психосоматичними захворюваннями. Тому відкритість, інтерес до змін і ставлення до них не як до загрози, а як до можливості розвитку на фоні адекватного рівня особистісної тривожності призводить до підвищення стресостійкості;

Баланс мотивації досягнення та уникання. Люди, мотивовані на досягнення чого-небудь, легше переносять стресову ситуацію, ніж люди, мотивовані на уникнення невдач [1].

Для повного та всебічного аналізу психотравмуючої ситуації підлітку не вистачає життєвого досвіду, тому він не може адекватно відобразити цю ситуацію. Крім того, підліток не завжди розуміє, що знаходиться в стані стресу, хоча в повній мірі відчуває стан дискомфорту.

Вихід із ситуації бачиться в тому, щоб привити дитині інтерес до таких видів діяльності, які допоможуть йому сформувати поведінкові навички, необхідні для відображення зовнішніх негативних факторів, сформувати адекватну самооцінку, залучити в життя підлітка людей, здатних надати необхідну психологічну підтримку.

У період дорослішання і активного формування особистості підліток вирішує декілька характерних завдань, пов'язаних з його розвитком: прийняття своєї зовнішності і розширення можливостей свого тіла (спорт, дозвілля, саморегуляція, трудова діяльність, мистецтво); засвоєння нових соціальних ролей; встановлення нових, більш зрілих відносин з однолітками обох статей; формування емоційної незалежності від батьків та інших дорослих; підготовка до професійної діяльності; формування соціально-відповідальної поведінки (підготовка до участі в діяльності суспільства і засвоєння політичної та суспільної відповідальності громадянина); побудова системи цінностей та етичної свідомості як орієнтирів власної поведінки, в процесі якого відбуваються зіткнення з вчителями, однолітками, батьками, соціальним середовищем, розширення «особистісного простору», і як наслідок переживання стресів [17].

Ефективність формування стресостійкості підлітків залежить від ряду факторів: психолого-педагогічної культури батьків, рівня їх зацікавленості, а також володіння підлітком певними знаннями та вміннями, необхідними для успішного подолання стресових ситуацій. Ці знання та вміння підліток може отримати і в спеціально організованих заняттях: тренінгах, класних годинах, бесідах.

Діти схильні до стресу сильніше, ніж дорослі. На них чинять в ранньому віці більш сильний вплив фізичні та природні стресори, а в підлітковому - стресори оцінок. Можна говорити про знижену стресостійкість у дітей, особливо якщо вона супроводжується змінами характеру, вегетативними або фізичними порушеннями.

Стресостійкість, так само як і інші особистісні властивості, формується в діяльності. Найкраще протистоять стресу ті діти і підлітки, які мають успіхи у творчій діяльності.

Стресостійкість - найважливіша особистісна якість, що дозволяє зберегти внутрішню рівновагу включає в себе емоційний, волевий та інтелектуальний компоненти особистісної структури. Саме на ці компоненти необхідно робити акцент при формуванні у підлітків моделей стресостійкості поведінки [34].

В профілактику стресів, передусім включені оволодіння навичками саморегуляції і дихальної гімнастики. Чітка постановка життєвих цілей, упорядкування міжособистісних стосунків у сім'ї, виховання психологічної готовності до зустрічі зі стресами і їх нейтралізації [12].

Батькам і педагогам необхідно задовольняти потреби дитини в самостійності, в самопізнанні, в самооцінці, у самовизначенні, створювати ситуацію успіху, показувати дитині її значимість і шляхи її подальшого розвитку. Внаслідок чого, підлітками буде позитивно сприйматися допомога більш досвідчених людей в самопізнанні, в координуванні своїх уявлень про себе зі своїми реальними можливостями і здібностями [34].

Стресостійкість у підлітків може бути підвищена шляхом створення сприятливих умов для активної соціалізації особистості та творчої діяльності. Також ми можемо спостерігати зміни в поведінці, самоорганізацію діяльності і спілкування в основі якого лежать здатність управляти мотивацією, емоціями, ставити адекватні цілі і здійснювати вибір ефективних способів подолання труднощів, зберігати працездатність, не відчуючи руйнівної напруженості.

1.3 Особливості впливу на стресостійкість особистості військових дій

Проживання у зоні бойових дій можна розглядати як стресову подію виняткового характеру, яка може викликати загальний дістрес практично у

будь-якої людини. На відміну від багатьох інших стресових ситуацій, участь у війні може стати психічною травмою з віддаленими наслідками.

Перебування на війні супроводжується комплексним впливом ряду факторів, таких, як:

- усвідомлюване почуття загрози для життя, так званий біологічний страх смерті, поранення, болю, інвалідизації;
- негаразди і втрати (нерідко відсутність повноцінного сну, дефіцит води та харчування [11]).

Поведінкові прояви впливу на дітей і підлітків військових дій:

- почав мочитися в ліжку;
- не хоче виходити з дому, навіть щоб зустрітися з друзями або піти в гурток;
- відмовляється залишатися один в години після школи до приходу батьків, вимагає, щоб хтось був з ним або приходив до них на роботу;
- не може заснути і вимагає залишити світло, посидіти з ним і т. д.
- в середині ночі приходив в ліжку до батьків;
- став гірше вчитися;
- більше не любить займатися тим, що раніше подобалося;
- свариться з друзями, вчителями, батьками;
- не може робити сам те, в чому раніше був повністю самостійним - митися у ванній, залишатися один вечорами, вибирати одяг;
- став плаксивим, занудним, не самостійним;
- розсіяний, неуважний, не може зосередитися;
- скаржиться на втому, хоче спати вдень [32].

Такі зміни в поведінці потребують уваги і іноді професійної корекції.

На особистісному рівні підлітки стають схильні до негативізму і залежності від оточуючих. У них спостерігаються негативізм по відношенню до себе і до оточуючих, прагнення отримати від них підтримку і співчуття, песимістичне уявлення про себе у майбутньому [5].

Деякі прояви перенесеного стресу в підлітковому віці схожі на дорослі. Одна з відмінностей полягає в тому, що підлітки частіше, ніж діти або дорослі, демонструють імпульсивну та агресивну поведінку.

Крім перерахованого вище, діти та підлітки після стресу часто відчують страх, занепокоєння, сум, гнів, почуття самотності та інші негативні емоції. До оточуючих вони відчують зневагу, ненависть і відсутність довіри. Також в підлітковому віці спостерігаються порушення поведінки - агресія, недоречна (розв'язна) сексуальна поведінка, нанесення собі тілесних ушкоджень та зловживання алкоголем або наркотиками [30].

Однак військові дії можуть надати і позитивний ефект: гнучкість, самоприйняття, впевненість у власних силах і оптимістичне уявлення свого майбутнього, спонтанно мінімізує хворобливі психотравмуючі переживання у підлітків, що проживають у екстремальних умовах, асимілюючи пережиті трагічні події у позитивний життєвий досвід.

Але більшості підлітків після пережитих подій властиві прискорене соціальне дорослішання, більша самостійність і відповідальності, розуміння того, що захист і життєве забезпечення залежать саме від самого підлітка, а не від оточуючих дорослих, які часто не в змозі реалізувати ці функції, а також більш песимістичне уявлення про майбутнє.

Уявлення про себе як про людину, що вижила, є одним з центральних елементів Я-концепції підлітків, які проживають у зоні бойових дій [5].

Ще в 20-х роках П.Б. Ганнушкіна та Е.К. Краснушкин відзначили [2], що в осіб, що протягом декількох років перебували у екстремальних умовах революції та громадянської війни, через певний проміжок часу розвивається редукція енергетичних можливостей, звуження кола інтересів, зниження або втрата працездатності. Цей синдром отримав назву «набутої психічної інвалідності», а у США - «американський невроз» [4].

За даними голови представництва ЮНІСЕФ в Україні Джованни Барберіс, посилаючись на результати експрес-оцінки соціально-психологічного стану дітей, яку проводила організація, був зроблений

висновок, що понад 60% дітей, які перебувають у зоні БД, мають психологічну травму в результаті того, що стали свідками насильства і військових дій.

У подібних ситуаціях в будь-якій точці земної кулі найвищу ціну платять діти. Вони піддаються різним небезпекам. Сам факт переміщення - з сім'єю, а тим більше окремо від неї - вже стрес для дітей. На це накладається ще й травма, яку діти отримали, ставши очевидцями військових дій. Такі діти вимагають дуже серйозної підтримки та реабілітації [7].

Люди, що проживають в зоні бойових дій, як і біженці, потребують психологічної допомоги. Усвідомлення психологічної травми приходить тоді, коли людина виїхала. Наслідки теперішніх подій в Україні відгукнуться ще через 10-15 років [28].

За даними ЮНІСЕФ, війна на Донбасі позбавила рідного дому майже 130 тисяч дітей. Крім того, в загальній складності вимушеними переселенцями вже стали близько 460 тисяч людей [7].

Медико-психологічний аналіз війн, стихійних лих та екологічних катастроф свідчить про специфічність емоційно-стресових реакцій в екстремальних умовах з реальною загрозою для життя. До таких реакцій, за визначенням Міжнародної класифікації хвороб (МКБ-10), відносять стан паніки, страху, тривоги, депресії, рухового збудження або загальмованості, афективного звуження свідомості [4].

Таким чином можна сказати, що військові дії - це величезний стрес для підлітка. Він дуже впливає на його особистість, змушуючи песимістично дивитись на своє майбутнє, негативно відноситися до себе та до інших, але цей стрес загартовує організм підлітка, він стає дорослішим, відповідальнішим та самостійнішим, хоча це не заважає йому бажати співчуття і підтримки оточуючих людей.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ПРОЦЕДУРА ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДЛІТКІВ

2.1 Описання вибірки та процедури дослідження

До дослідження були залучені підлітки віком від 13 до 15 років, усі є жителями України. Для дослідження потрібно було сформувати дві групи по 30 чоловік.

Перша група (дослідницька) - це підлітки, які під час проведення бойових дій перебували у східній Україні. У зв'язку з цими обставинами вони були вимушені покинути зі своїми батьками дім, стати «біженцями» та переїхати до м. Львів. Це переселенці з таких міст, як: Маріуполь, Слов'янськ, Краматорськ, Бахмут та ін. На момент проведення дослідження вони вже перебували у м. Львів. Піддослідні набирались рандомізовано. Тестування підлітків проводилось на місцях їх теперішнього проживання, під наглядом батьків.

Друга група (контрольна) - це підлітки, які не проживали у зоні бойових дій і проживають у м. Львів. Вони потрібні нам для порівняння з дослідницькою групою.

2.2 Використані методики

Дипломна робота складається з декількох етапів:

1. теоретичний огляд
2. дослідження
3. аналіз отриманих даних

Кожному етапу відповідають свої індивідуальні методи. Для дослідження та виконання роботи в цілому були використані такі методи:

1. Теоретичні: аналіз літератури з теми диплому.

2. Психодіагностичні методи: « Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге »; « Шкала оптимізму та активності » (Н. Водоп'янова, М. Штейн); Опитувальник « Втрати і придбання персональних ресурсів » (ОППР) (Н. Водоп'янова, М. Штейн); « Копінг-поведінка у стресових ситуаціях » (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер).

3. Статистичні: кореляційний і факторний аналіз (за допомогою SPSS 21.0 for Windows).

Розглянемо їх більш детально. Для теоретичного аналізу було взято такі теми, як: стрес, стресостійкість, психологічні особливості військових конфліктів, вплив військових конфліктів на психіку підлітка.

Для проведення емпіричного дослідження було взято чотири методики тестового типу, спрямованих на діагностику стресостійкості та суміжних властивостей особистості:

«Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге».

Доктора Холмс і Раге (США) вивчали залежність захворювань (у тому числі інфекційних хвороб і травм) від різних стресогенних життєвих подій у більш ніж п'яти тисяч пацієнтів. Вони прийшли до висновку, що психічним і фізичним хворобам зазвичай передують певні серйозні зміни в житті людини. На підставі свого дослідження вони склали шкалу, в якій кожній важливій життєвій події відповідає певне число балів залежно від ступеня її стресогенності.

Згідно з проведеними дослідженнями було встановлено, що 150 балів означають 50% ймовірності виникнення якогось захворювання, а при 300 балах вона збільшується до 90%.

Методика складається з 43 стрессогенних життєвих подій, кожній з яких присвоєна певна кількість балів. Потрібно уважно прочитати весь перелік, щоб мати загальне уявлення про те, які ситуації, події та життєві обставини, що викликають стрес, у ньому представлені. Потім треба

повторно прочитати кожен пункт, звертаючи увагу на кількість балів, якими оцінюється кожна ситуація. Далі потрібно виділити з тих подій і ситуацій, які за останні два роки відбувалися у вашому житті, середнє арифметичне (порахувати - середню кількість балів в 1 рік). Якщо яка-небудь ситуація виникала частіше одного разу, то отриманий результат слід помножити на дану кількість разів.

Ключ до тесту наведений у табл. 2.1. Загальна сума визначає одночасно і ступінь опірності стресу. Велика кількість балів - це сигнал тривоги, що попереджає про небезпеку. Отже, необхідно терміново щось зробити, щоб ліквідувати стрес. Підрахована сума має ще одне важливе значення - вона виражає (у цифрах) ступінь стресового навантаження.

Таблиця 2.1

Ключ до тесту « Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге »

Загальна сума балів	Ступінь опору стресу
150-199	Висока
200-299	Порогова
300 та більше	Низька (вразливі)

Сума балів - понад 300 означає реальну небезпеку, тобто людині загрожує психосоматичне захворювання, оскільки він близький до фази нервового виснаження. Підрахунок суми балів дасть можливість відтворити картину свого стресу. І тоді можна зрозуміти, що не окремі, начебто незначні події в нашому житті стали причиною виникнення стресової ситуації, а їх комплексний вплив.

«Шкала оптимізму та активності» (Н. Водоп'янова, М. Штейн).

Методика спрямована на виявлення особистісних факторів, що сприяють стресостійкості. У структуру стресостійкості як складного особистісного конструкту входять світоглядні та установчі фактори, такі як позитивне світосприйняття, життєрадісність, впевненість і конструктивна активність у важких життєвих ситуаціях, що вимагають збереження

стійкості, мужності і віри у їх позитивне вирішення. Позитивне світосприйняття і життєрадісність є важливими атрибутами психосоціального здоров'я людини. Вони можуть бути описані в категорії оптимізму.

Дана методика є адаптованим варіантом шкали активності і оптимізму Шулера та Комуніані (AOS). Дана версія шкали AOS дозволяє виділити п'ять типів особистості, що відрізняються за ступенем вираженості оптимізму-песимізму та активності-пасивності.

Валідизація опитувальника здійснювалася за допомогою співставлення результатів шкали AOS та анкетування 98 студентів технічних вузів [1]. За допомогою анкети оцінювалися установки та настрої студентів щодо подолання теперішніх і майбутніх труднощів у шести значимих сферах їх життєдіяльності: освіта, майбутня робота, професійна кар'єра, сім'я, соціальна адаптація (контакти), задоволеність якістю життя.

Шкала AO-S дозволяє оцінити ступінь вираженості двох змінних - оптимізму і активності (енергійності) особистості, а також визначити психологічні типи по осі оптимізм-песимізм.

Методика складається з 15 тверджень, на які можна відповісти: «ні» (1 бал), «іноді» (2 бали), «часто» (3 бали) або «так» (4 бали).

Відповідно до «ключа» підраховується сума балів з двох субшкал (табл. 2.2, 2.3), які співвідносяться з квадратом координатної моделі (рис. 2.1). Кожному квадрату відповідає певний тип особистості. Оптимізм у даній методиці розуміється як схильність людини вірити у свої сили і успіх, мати переважно позитивні очікування від життя та інших людей. «Оптимісти», як правило, екстравертовані, доброзичливі і відкриті для спілкування. Для протилежної категорії людей, песимістів, властиві сумніви у своїх силах та доброзичливості інших людей, очікування невдачі, прагнення уникати широких контактів, замкнутість на своєму внутрішньому світі (інтровертованість). Під активністю у даному контексті розуміється енергійність, життєрадісність, безтурботність і схильність до ризику.

Пасивність проявляється у тривожності, боязкості, невпевненості в собі і небажанні що-небудь робити.

Таблиця 2.2

Ключ до тесту « Шкала оптимізму та активності » (Н. Водоп'янова, М. Штейн)

Шкали	№ тверджень
Активність (прямі твердження)	1, 3, 4, 6, 8, 10, 11, 14, 15
Оптимізм (зворотні твердження)	2, 5, 7, 9, 12, 13

Таблиця 2.3

Показники психологічних типів (у балах)

Психологічний тип	Оптимізм	Активність
Реалісти («Р»)	15-19	17-24
Активні оптимісти («АО" - «Ентузіаст»)	20-24	25-36
Активні песимісти («АП" - «Негативіст»)	6-14	25-36
Пасивні песимісти («ПП" - «Жертва»)	6-14	9-16
Пасивні оптимісти («ПО" - «Ледар»)	20-24	9-16

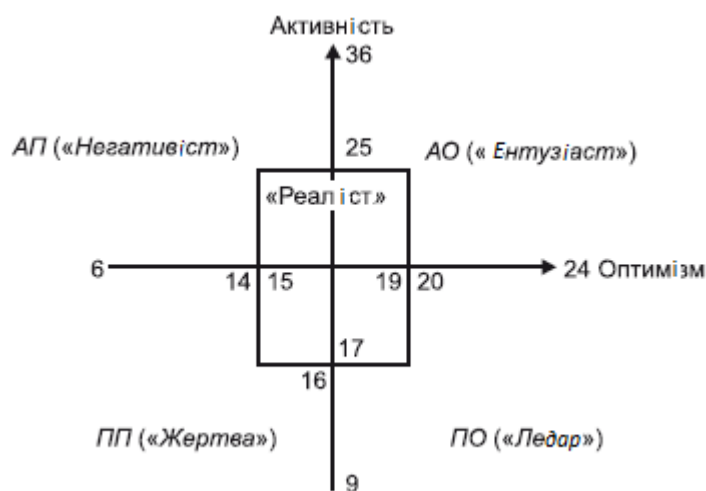

Рис. 2.1 Типи оптимістів та песимістів

Характеристика типів Квадрат «Р» - «Реалісти» адекватно оцінюють поточну ситуацію по своїм силам (можливостям) і не намагаються стрибнути «вище голови», задовольняються тим, що мають. Як правило, вони стійкі до психологічного стресу.

Квадрат «АО» - «Активні оптимісти» вірять у свої сили і успіх, позитивно налаштовані на майбутнє, роблять активні дії для того, щоб досягти бажаних цілей. Вони бадьорі, життєрадісні, не схильні до смутку або поганого настрою, легко і стрімко відбивають удари долі, які би важкі вони не були. У важких ситуаціях використовують проблемно-орієнтовані стратегії подолання стресу.

Квадрат «ПП» - «Пасивні песимісти» - протилежна «Активним оптимістам» категорія людей, які ні у що не вірять і нічого не роблять для того, щоб змінити своє життя на краще. Вони характеризуються переважанням похмурого і пригніченого настрою, пасивністю, невірою у свої сили. У важких ситуаціях віддають перевагу стратегії відходу від вирішення проблем, вважають себе жертвою обставин.

Квадрат «АП» - Активні песимісти «Негативісти». Для них властива велика активність, але ця активність часто має деструктивний характер. Такі люди, замість того, щоб створювати нове, віддають перевагу руйнувати старе. У важких ситуаціях часто використовують агресивні стратегії долаючої поведінки.

Квадрат «ВО» - Пасивні оптимісти - «Ледарі». Їх девізом можна вважати слова: «Все як-небудь саме вирішиться ...» Такі люди впевнені в тому, що «все буде добре», хоча і не роблять для цього ніяких зусиль. Вони добродушні, веселі і вміють навіть у поганому знаходити щось хороше, проте їх відмінною рисою є недолік активності. Вони більше сподіваються на випадок, на удачу, ніж на власні сили. Схильні до пасивного очікування або відкладання прийняття рішень.

Опитувальник «Втрати і придбання персональних ресурсів» (ВППР) (Н. Водоп'янова, М. Штейн).

Ресурсные концепции психологического стресса связывают адаптационные возможности человека и устойчивость к стрессогенным жизненным обстоятельствам с наличием личностных (социально-психологических) ресурсов. Хобфолл называет ресурсами то, что является ценным для человека и помогает адаптироваться к стрессовым ситуациям или преодолевать стрессы жизни. В контексте предлагаемой методики «ВППР» ресурсы понимаются как значимые материальные средства (материальный доход, дом, транспорт, одежда, объектные фетиши) и нематериальные конструкторы (желания, цели, система верования, идеи, убеждения), внешние (социальная поддержка, семья, друзья, работа, социальный статус) и внутренние – интраперсональные переменные (самоуважение, профессиональные умения, оптимизм, самоконтроль, жизненные ценности, система верований и др.), состояние душевного и физического благополучия, волевые, эмоциональные и энергетические характеристики, которые необходимы (прямо или косвенно) для преодоления реальных или предполагаемых стрессов жизни.

Згідно ресурсної концепції Хобфолла, психологічний стрес і ризик хвороб адаптації виникає при порушенні балансу між втратами і придбанням персональних ресурсів.

Опитувальник втрат і придбань персональних ресурсів (ВППР) розроблений на основі ресурсної концепції психологічного стресу С. Хобфолла. З його допомогою проводиться оцінка динамічної взаємодії втрат і придбань особистісних ресурсів. Дослідник може задати будь-який часовий інтервал життя реципієнтів, від півроку і більше.

Методика складається з двох блоків по 30 тверджень - «оцінка втрат» та «оцінка придбань», для відповіді на які треба оцінити рівень своїх переживань: «ні» (1 бал), «низький» (2 бали), «середній» (3 бали) або «сильний» (4 бали), «дуже сильний» (5 балів).

Підраховується індекс ресурсності (ІР) як частка від ділення суми балів «придбань» на суму балів «втрат». Чим більше ІР, тим більше збалансовані

життєві розчарування і досягнення і вище адаптаційний потенціал особистості, менше стресова вразливість. Інтерпретація ІР може бути проведена відповідно до рівнів «ресурсності», представленими у табл. 2.4. Для вивчення кореляційних зв'язків з іншими показниками стресостійкості можуть бути використані показники «втрати ресурсів» та «придбання ресурсів», відповідно рівні сумі балів по першій і другій частині опитувальника.

Таблиця 2.4

Тестові норми для опитувальника ВППР

Рівень ресурсності - баланс між придбаннями та втратами	Значення індексу ресурсності
Низький	<0,8
Середній	0,8-1,2
Високий	>1,2

«Копінг-поведінка у стресових ситуаціях» (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер).

Адаптований Т. А. Крюковою варіант опитувальника містить перелік розумових і поведінкових дій у стресових ситуаціях. Опитувальник дозволяє визначити домінуючі копінг-стратегії: орієнтація на завдання або проблему; емоційно-орієнтована стратегія; уникнення; соціальне відволікання; пошук соціальної підтримки.

Методика складається з 48 тверджень, на які можна відповісти: «дуже рідко» (1 бал), «іноді» (2 бали), «часто» (3 бали) або «дуже часто» (4 бали), «майже завжди» (5 балів).

Вираховується середнє значення наступних копінг-стратегій (табл. 2.5):

Таблиця 2.5

Ключ до « Копінг-поведінка у стресових ситуаціях » (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер)

Копінг-стратегія	№ тверджень
Проблемно-орієнтована копінг-стратегія	1, 2, 6, 10, 15, 21, 24, 26, 27, 36, 39, 41–43, 46, 47

Закінчення таблиці 2.5

Емоційно-орієнтована копінг-стратегія	5, 7, 8, 13, 14, 16, 17, 19, 22, 25, 28, 30, 33, 34, 38, 45
Копінг-стратегія, орієнтована на уникнення	6, 9, 11, 12, 18, 20, 23, 29, 32, 35, 37, 40, 44, 48
Копінг-стратегія відволікання	9, 11, 12, 18, 20, 40, 44, 48
Копінг-стратегія пошуку соціальної підтримки	4, 29, 31, 35, 37

Чим вище значення, тим частіше обирається копінг-стратегія.

Проблемно-орієнтована копінг-стратегія - спрямована на раціональний аналіз проблеми, пов'язаний зі створенням і виконанням плану вирішення важкої ситуації і виявляється в таких формах поведінки, як самостійний аналіз того, що сталося, звернення за допомогою до інших, пошук додаткової інформації.

Емоційно-орієнтована копінг-стратегія - це емоційне реагування на ситуацію, тому ця стратегія відіграє негативну роль і підсилюють стрес, оскільки не вирішує саму ситуацію.

Копінг-стратегія, орієнтована на уникнення - дозволяє зменшити психоемоційне напруження, не змінюючи саму ситуацію стресу. Людина просто відгороджується від неї і веде себе так, ніби все йде як і раніше і нічого не потрібно робити. Така бездіяльність зрештою може спричинити тяжкі наслідки.

Копінг-стратегія відволікання - відволікання або переключення думок на інші, «більш важливі» теми, ніж сформована проблема.

Копінг-стратегія пошуку соціальної підтримки - для ефективного вирішення проблеми людина звертається за допомогою і підтримкою до оточуючого його середовища: сім'ї, друзям, значимим іншим.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ПРОЖИВАЛИ У ЗОНІ БД

3.1 Аналіз загальних статистичних даних тестування підлітків

Для емпіричного тестування будли застосовані психодіагностичні методи: « Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге »; « Шкала оптимізму та активності » (Н. Водоп'янова, М. Штейн); Опитувальник « Втрати і придбання персональних ресурсів » (ОППР) (Н. Водоп'янова, М. Штейн); « Копінг-поведінка у стресових ситуаціях » (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер). Вони дозволяють обчислити стресостійкість респондентів та її компоненти. Усі дані були підраховані та проінтерпритовані згідно до ключей тестів.

Респонденти дослідницької групи отримали дуже велику кількість балів, згідно до « Методики визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге », що свідчить про високий загальний рівень стресу. Це пов'язано з їх проживанням у зоні БД. Усі респонденти цієї групи мають високі бали (шкала ЗС). Це означає, що у них низький рівень стресостійкості та соціальної адаптації. Середній показник наведений у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Показники $X_{\text{ср}}$ у дослідницькій групі

Шкали	$X_{\text{ср}}$
ЗС	1255,5
А	18,7
О	15,7
ІР	0,95
ПОкс	34,4
ЕОкс	55,2
ксУ	42,9

Закінчення таблиці 3.1

ксВ	24,2
ксСП	18,3

Примітка: $X_{\text{ср}}$ - середнє значення

Респонденти контрольної групи отримали результати: від низької кількості балів до великої, тобто там є люди з низьким, прикордонним та високим рівнями стресостійкості та соціальної адаптації. Середній показник у контрольній групі наведений у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Показники $X_{\text{ср}}$ у контрольній групі

Шкали	$X_{\text{ср}}$
ЗС	234,8
А	20,8
О	16,4
ІР	1,24
ПОкс	38,2
ЕОкс	49,5
ксУ	32,7
ксВ	21,0
ксСП	14,7

Примітка: $X_{\text{ср}}$ - середнє значення

По тесту Опитувальник « Втрати і придбання персональних ресурсів » (ВППР) (Н. Водоп'янова, М. Штейн) більшість представників дослідницької групи в екстремальній ситуації схильні до ролей жертви (песимістично дивляться на проблему та не приймають заходів для її вирішення), негативіста (приймають активні міри для вирішення проблеми, але у її вирішення не вірять) та реаліста (об'єктивно бачать проблему та приймають деякі міри для її вирішення). Представники контрольної групи в

екстремальній ситуації схильні до ролей ентузіаста (позитивно мислять та приймають активні міри для вирішення проблеми) та реаліста.

Згідно до тесту Опитувальник « Втрати і придбання персональних ресурсів » (ВППР) (Н. Водоп'янова, М. Штейн) у представників обох груп в середньому життєві втрати та придбання збалансовані, тобто у них великий рівень стресостійкості, але в контрольній групі він вище.

Згідно до тесту « Копінг-поведінка у стресових ситуаціях » (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер) у представників дослідницької групи переважає вибір в екстремальній ситуації копінг-стратегій - емоційної та уникнення. У представників контрольної групи переважає вибір в екстремальній ситуації стратегій емоційно- та предметно-орієнтованих.

Між обома групами був проведений порівняльний аналіз по критерію Мана-Уїтні. Порівнювалась кожна окрема шкала, результати занесені у таблицях додатків А, Б, В, Г, Д, Е, Ж, К, Л.

У шкалі ЗС результат: $U_{емп} = 6,5$. Згідно до таблиці критичних значень для вибірки у 30 чоловік (табл. 3.3), отримане емпіричне значення $U_{емп}$ знаходиться в зоні значущості. У цьому випадку різниця показників цієї шкали в обох групах значуща на рівні значущості $p < 0,01$ (табл. А.1 у додатку А).

Таблиця 3.3

Критичні значення U при n=30

$U_{кр}$	
$p \leq 0,01$	$p \leq 0,05$
292	338

Примітка: $U_{кр}$ - теоретичне значення U критерія Манна-Уїтні, $p \leq 0,01$, $p \leq 0,05$ - рівні значущості

У шкалі А результат: $U_{емп} = 372,5$. Згідно до таблиці критичних значень для вибірки у 30 чоловік (табл. 3.3), отримане емпіричне значення $U_{емп}$

знаходиться в зоні незначущості. Це означає, що різниця показників цієї шкали в обох групах не значуща (табл. Б.1 у додатку Б).

У шкалі О результат: $U_{\text{емп}} = 414$. Згідно до таблиці критичних значень для вибірки у 30 чоловік (табл. 3.3), отримане емпіричне значення $U_{\text{емп}}$ знаходиться в зоні незначущості. Це означає, що різниця показників цієї шкали в обох групах не значуща (табл. В.1 у додатку В).

У шкалі ІР результат: $U_{\text{емп}} = 310$. Згідно до таблиці критичних значень для вибірки у 30 чоловік (табл. 3.3), отримане емпіричне значення $U_{\text{емп}}$ знаходиться в зоні невизначеності. У цьому випадку різниця показників цієї шкали в обох групах значуща на рівні значущості $P < 0,05$ (табл. Г.1 у додатку Г).

У шкалі ПОкс результат: $U_{\text{емп}} = 424,5$. Згідно до таблиці критичних значень для вибірки у 30 чоловік (табл. 3.3), отримане емпіричне значення $U_{\text{емп}}$ знаходиться в зоні незначущості. Це означає, що різниця показників цієї шкали в обох групах не значуща (табл. Д.1 у додатку Д).

У шкалі ЕОкс результат: $U_{\text{емп}} = 357,5$. Згідно до таблиці критичних значень для вибірки у 30 чоловік (табл. 3.3), отримане емпіричне значення $U_{\text{емп}}$ знаходиться в зоні незначущості. Це означає, що різниця показників цієї шкали в обох групах не значуща (табл. Е.1 у додатку Е).

У шкалі ксУ результат: $U_{\text{емп}} = 307,5$. Згідно до таблиці критичних значень для вибірки у 30 чоловік (табл. 3.3), отримане емпіричне значення $U_{\text{емп}}$ знаходиться в зоні невизначеності. У цьому випадку різниця показників цієї шкали в обох групах значуща на рівні значущості $P < 0,05$ (табл. Ж.1 у додатку Ж).

У шкалі ксВ результат: $U_{\text{емп}} = 371$. Згідно до таблиці критичних значень для вибірки у 30 чоловік (табл. 3.3), отримане емпіричне значення $U_{\text{емп}}$ знаходиться в зоні незначущості. Це означає, що різниця показників цієї шкали в обох групах не значуща (табл. К.1 у додатку К).

У шкалі ксП результат: $U_{\text{емп}} = 270$. Згідно до таблиці критичних значень для вибірки у 30 чоловік (табл. 3.3), отримане емпіричне значення

Uемп знаходиться в зоні значущості. У цьому випадку різниця показників цієї шкали в обох групах значуща на рівні значущості $p < 0,01$ (табл. Л.1 у додатку Л).

Таким чином можна сказати, що в дослідницькій та контрольній групах статистично значуща різниця між такими шкалами, як: загальна сума балів, яка зворонь пропорційна рівню стресостійкості та соціальної адаптації, індекс ресурсності, копінг-стратегія уникнення, копінг-стратегія соціальної підтримки (Рис.Д. 3.1).

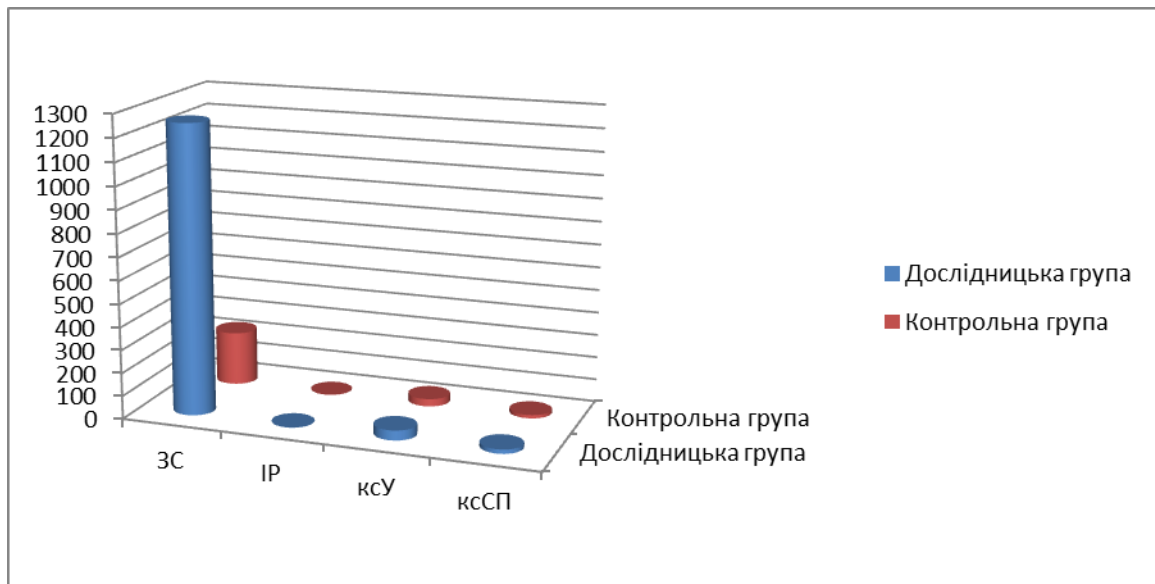

Рис.Д. 3.1 Хср шкал дослідницької та контрольної груп зі статистично значущою різницею

3.2 Кореляційний аналіз даних тестування підлітків

В обох групах респондентів було проведено кореляційний аналіз по непараметричному критерію Спірмена. У дослідницькій групі були виявлені такі кореляції із значущим взаємозв'язком (табл. 3.4):

Таблиця 3.4

Значущі кореляційні зв'язки в дослідницькій групі

Шкали	К
А та ІР	0,481**

Закінчення таблиці 3.4

А та ПОкс	0,513**
А та ксВ	-0,407*
О та ІР	0,546**
О та ПОкс	0,439*
О та ЕОкс	-0,436*
О та ксСП	0,655**
ІР та ПОкс	0,474**
ІР та ксСП	0,485**
ЕОкс та ксВ	0,428*
ЕОкс та ксСП	0,604**

Примітка: * - рівень значущості 0,05 ; ** - рівень значущості 0,01; К - коефіцієнт кореляції

- активність та індекс ресурсності;
- активність та предметно-орієнтована копінг-стратегія;
- оптимізм та індекс ресурсності;
- оптимізм та копінг-стратегія соціальної підтримки;
- індекс ресурсності та предметно-орієнтована копінг-стратегія
- індекс ресурсності та копінг-стратегія соціальної підтримки
- емоційно-орієнтована копінг-стратегія та копінг-стратегія соціальної підтримки.

Також у цій групі були виявлені зв'язки, які мають тенденцію до близькості, такі як (табл. 3.4):

- активність та копінг-стратегія відволікання;
- оптимізм та предметно-орієнтована копінг-стратегія;
- оптимізм та емоційно-орієнтована копінг-стратегія;
- емоційно-орієнтована копінг-стратегія та копінг-стратегія відволікання.

У контрольній групі були виявлені такі кореляції із значущим взаємозв'язком (табл. 3.5):

Таблиця 3.5

Значущі кореляційні зв'язки в контрольній групі

Шкали	К
ЗС та ІР	-0,619**
ЗС та ПОкс	-0,373*
А та ІР	0,525**
А та ПОкс	0,670**
А та ксУ	-0,691**
А та ксСП	-0,439*
О та ІР	0,604**
О та ПОкс	0,368*
О та ЕОкс	-0,529**
ІР та ПОкс	0,519**
ІР та ЕОкс	-0,518**
ПОкс та ксУ	-0,674**

Примітка: * - рівень значущості 0,05 ; ** - рівень значущості 0,01; К - коефіцієнт кореляції

- загальна сума балів, яка зворотно пропорційна рівню стресостійкості і соціальної адаптації та індекс ресурсності;
- активність та індекс ресурсності;
- активність та предметно-орієнтована копінг-стратегія;
- активність та копінг-стратегія, орієнтована на уникнення;
- оптимізм та індекс ресурсності;
- оптимізм та емоційно-орієнтована копінг-стратегія;
- індекс ресурсності та предметно-орієнтована копінг-стратегія;
- індекс ресурсності та емоційно-орієнтована копінг-стратегія;
- предметно-орієнтована копінг-стратегія та копінг-стратегія, орієнтована на уникання.

Також у цій групі були виявлені зв'язки, які мають тенденцію до близькості, такі як (табл. 3.5):

- загальна сума балів, яка зворотно пропорційна рівню стресостійкості і соціальної адаптації та предметно-орієнтована копінг-стратегія;
- активність та копінг-стратегія соціальної підтримки;
- оптимізм та предметно-орієнтована копінг-стратегія.

По результатам дослідження в обох групах були виявлені схожі взаємозв'язки, такі як:

- активність та індекс ресурсності

Це означає, що чим більш підліток активний, тим більше у нього сбалансовані його життєві втрати і придбання і, як наслідок, більше стресостійкість і навпаки.

- активність та предметно-орієнтована копінг-стратегія

Чим більш підліток проявляє активність в житті, тим частіше в екстремальній ситуації він вживає дії, орієнтовані на конструктивне вирішення проблеми і навпаки.

- оптимізм та індекс ресурсності

Чим більш підліток оптимістичний, тим більше у нього сбалансовані його життєві втрати і придбання і, як наслідок, більше стресостійкість і навпаки.

- оптимізм та предметно-орієнтована копінг-стратегія

Чим більше підліток проявляє оптимізму, тим частіше в екстремальній ситуації він вживає дії, орієнтовані на конструктивне вирішення проблеми і навпаки.

- оптимізм та емоційно-орієнтована копінг-стратегія

Кореляція зворотня. Це означає, що чим більш підліток оптимістичний, тим рідше він емоційно реагує на екстремальну ситуацію або проблему, замість її вирішення і навпаки.

- індекс ресурсності та предметно-орієнтована копінг-стратегія

Чим більше у підлітка збалансовані життєві втрати і придбання, тим частіше в екстремальній ситуації він вживає дії, орієнтовані на конструктивне вирішення проблеми і навпаки.

Але у дослідницькій групі були виявлені взаємозв'язки, яких немає у контрольній групі (табл. 3.6):

Таблиця 3.6

Значущі кореляційні зв'язки, які є тільки в дослідницькій групі

Шкали	К
А та ксВ	-0,407*
О та ксСП	0,655**
ІР та ксСП	0,485**
ЕОкс та ксВ	0,428*
ЕОкс та ксСП	0,604**

Примітка: * - рівень значущості 0,05 ; ** - рівень значущості 0,01; К - коефіцієнт кореляції

- активність та копінг-стратегія відволікання
- Кореляція зворотня. Це означає, що чим більш підліток-біженець активний, тим рідше в екстремальній ситуації він намагається відволікти свою увагу від проблеми і її вирішення на якісь інші речі і навпаки.
- оптимізм та копінг-стратегія соціальної підтримки
- Чим більше підліток-біженець проявляє оптимізму, тим частіше в екстремальній ситуації він шукає підтримки у оточуючих і навпаки.
- індекс ресурсності та копінг-стратегія соціальної підтримки
- Чим більше у підлітка-біженця збалансовані життєві втрати і придбання, тим частіше в екстремальній ситуації він шукає підтримки у оточуючих і навпаки.

- емоційно-орієнтована копінг-стратегія та копінг-стратегія відволікання
- Чем більш емоційно підліток-біженець реагує на екстремальну ситуацію, замість її вирішення, тим частіше в екстремальній ситуації він намагається відволікти свою увагу від проблеми і її вирішення на якісь інші речі і навпаки.

У контрольній групі також були виявлені взаємозв'язки, яких немає у дослідницькій групі. Вони всі корелюють зворотно (табл. 3.7):

Таблиця 3.7

Значущі кореляційні зв'язки, які є тільки в контрольній групі

Шкали	К
ЗС та ІР	-0,619**
ЗС та ПОкс	-0,373*
А та ксУ	-0,691**
А та ксСП	-0,439*
ІР та ЕОкс	-0,518**
ПОкс та ксУ	-0,674**

Примітка: * - рівень значущості 0,05 ; ** - рівень значущості 0,01; К - коефіцієнт кореляції

- загальна сума балів, яка зворотно пропорційна рівню стресостійкості і соціальної адаптації та індекс ресурсності

Чим більш наповнене життя підлітка стресовими факторами (стресорами), тим менше у підлітка збалансовані життєві втрати і придбання і навпаки.

- загальна сума балів, яка зворотно пропорційна рівню стресостійкості і соціальної адаптації та предметно-орієнтована копінг-стратегія

Чим більш наповнене життя підлітка стресовими факторами (стресорами), тим рідше в екстремальній ситуації він вживає дії, орієнтовані на конструктивне вирішення проблеми і навпаки.

- активність та копінг-стратегія, орієнтована на уникнення

Чим більш підліток активний, тим рідше в екстремальній ситуації він намагається уникати проблему, думки про неї та її вирішення і навпаки.

- активність та копінг-стратегія соціальної підтримки

Чим більш підліток активний, тим рідше в екстремальній ситуації він шукає підтримки у оточуючих і навпаки.

- індекс ресурсності та емоційно-орієнтована копінг-стратегія

Чим більше у підлітка збалансовані життєві втрати і придбання, тим рідше він емоційно реагує на екстремальну ситуацію, замість її вирішення і навпаки.

- предметно-орієнтована копінг-стратегія та копінг-стратегія, орієнтована на уникнення

Чим частіше підліток в екстремальній ситуації вживає дії, орієнтовані на конструктивне вирішення проблеми, тим рідше він намагається уникати проблему, думки про неї та її вирішення і навпаки.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз наукової літератури показав, що стресостійкість - це несприйнятливність до емоціогенних факторів, які негативно впливають на психічний стан індивідуума, здатність контролювати і стримувати астенічні емоції, що виникають, забезпечуючи тим самим успішне виконання необхідних дій. Хоча ця характеристика частково залежить від вроджених фізіологічних особливостей, її можна розвивати за допомогою оволодіння навичками саморегуляції, чіткої постановки життєвих цілей, упорядкування міжособистісних стосунків у сім'ї, виховання психологічної готовності до зустрічі зі стресами і їх нейтралізації. Для формування таких якостей у підлітків батькам і педагогам необхідно задовольняти потреби дитини в самостійності, в самопізнанні, в самооцінці, у самовизначенні, створювати ситуацію успіху, показувати дитині її значимість і шляхи її подальшого розвитку.

У цьому контексті особливої актуальності набуває комплексне вивчення характеристик стресостійкості підлітків, що перебували у зоні БД (під час проведення бойових дій).

2. Аналіз даних дослідження підлітків, що перебували та не перебували у зоні БД виявив як схожість, так і відмінні тенденції у показниках стресостійкості. У підлітків, що не перебували у зоні БД виявлено, що:

- наповненість життя підлітка стресовими факторами (стресорами) протиставляється збалансованості життєвих втрат і придбань та сприяє зменшенню в екстремальній ситуації дій, орієнтованих на конструктивне вирішення проблеми;
- активність у важких життєвих ситуаціях протиставляється намаганням підлітка в екстремальній ситуації уникати проблему (думки про неї та її вирішення);

- чим більше у підлітка збалансовані життєві втрати і придбання, тим рідше він емоційно реагує на екстремальну ситуацію, замість її вирішення і навпаки;
- чим частіше підліток в екстремальній ситуації вживає дії, орієнтовані на конструктивне вирішення проблеми, тим рідше він намагається уникати проблему, думки про неї та її вирішення і навпаки.

3. У підлітків, що перебували у зоні БД виявлено, що:

- збільшення активності у важких життєвих ситуаціях протиставляється схильності відволікти свою увагу від проблеми і її вирішення на якісь інші речі;
- збільшення проявів оптимізму в екстремальній ситуації стимулюється пошуком підтримки у оточуючих;
- чим більше у підлітка-біженця збалансовані життєві втрати і придбання, тим частіше в екстремальній ситуації він шукає підтримки у оточуючих і навпаки;
- чим більш емоційно підліток-біженець реагує на екстремальну ситуацію, замість її вирішення, тим частіше в екстремальній ситуації він намагається відволікти свою увагу від проблеми і її вирішення на якісь інші речі і навпаки.

Результати дослідження можуть бути використані центрами психосоціальної реабілітації підлітків в постконфліктних зонах, в індивідуальній та груповій роботі з підлітками-біженцями, в психологічному консультуванні їх педагогів і батьків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абабков В. А. Адаптация к стрессу / В. А. Абабков, М. Перре. — СПб.: Речь, 2004. — 165 с.
2. Александровский Ю.А. Пограничная психиатрия и современные социальные проблемы / Ю. А. Александровский. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. — 111 с.
3. Александровский Ю. А. Психогения в экстремальных условиях / Ю. А. Александровский, О. С. Лобастое, Л. И. Спивак, Б. П. Щукин. — М.: Медицина, 1991. — 115 с.
4. Апчел В. Я. Стресс и стрессоустойчивость человека / В. Я. Апчел, В. Н. Цыган. — СПб.: ВМА, 1999. — 86 с.
5. Ахмедов А. Б. Психологическая характеристика Я-концепции подростков, находившихся в зоне военных действий [Электронный ресурс] / А. Б. Ахмедов. // Dissercat. Научная библиотека диссертаций и автореферБДв. — Москва, 2010 г., 158 с. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/psikhologicheskaya-kharakteristika-ya-kontseptsii-podrostkov-nakhodivshikhsya-v-zone-voennyk>
6. Блудов Ю. М. Экспериментальное исследование надежности некоторых психофизиологических качеств высококвалифицированных спортсменов в экстремальных условиях ответственных соревнований: Автореф.дис. канд.пед.наук / Ю.М Блудов. — М., 1993. — 25 с.
7. Более 60% детей в зоне БД получили психологическую травму [Электронный ресурс] // Цензор.НЕТ. Украинский новостной интернет-портал, 2014. — Режим доступа: http://censor.net.ua/news/313126/bolee_60_deteyi_v_zone_ato_poluchili_psihologicheskuyu_travmu_yunisef
8. Вавилова, В. П. Современные технологии в программе профилактики, реабилитации и адаптации детей дошкольного

образовательного учреждения: Метод, пособие. / В. П. Вавилова, Н. К. Перовщикова. — Кемерово, 2001. — 132 с.

9. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса / Н. Е. Водопьянова. — СПб.: Питер, 2009. — 336 с.: ил. — (Серия «Практикум»)

10. Гордеева Т. О. Диагностика копинг-стратегий: адаптация опросника COPE / Т. О. Гордеева, Е. Н. Осин, Е. А. Рассказова и др. // Психология стресса и совладающего поведения в современном российском обществе. Материалы II междунар. науч.-практ. конф., Кострома, 23–25 сентября 2010 г. / под ред. Т.Л.Крюковой и др. Кострома: Изд-во КГУ им. Н.А.Некрасова, 2010. Т. 2. С. 195–197.

11. Гордеева Е. Г. ПТСР - диагностика и лечение / Е. Г. Гордеева, В. А. Доморацкий, А. Л. Пушкарев. — М.: Институт психотерапии, 2002.

12. Данилова Н. Н. Стрессоустойчивость как индивидуальная особенность / Н. Н. Данилова // Материалы I Международной конференции памяти А. Р. Лурия (Москва, 24-26 сентября 1997 г.). — М., 1998. — С. 52-60.

13. Дети с «травмой войны» склонны к агрессии [Электронный ресурс] // УНИАН. Последние новости Украины и мира, 2015. — Режим доступа: <http://health.unian.net/country/1065153-deti-s-travmoy-voynyi-sklonnyi-k-agressii-psiholog.html>

14. Дьяченко М. И. О подходах к изучению экстремальной устойчивости / М. И. Дьяченко, В. А. Паномаренко // Вопросы психологии. 1990, №1, с 106-132.

15. Евдокимов В. И. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса / В. И. Евдокимов, В. Л. Маришук. — СПб.: Издательский дом «Сентябрь», 2001. — 260 с.

16. Журавлёв В. И. Основы педагогической конфликтологии / В. И. Журавлёв. — М.: Российское педагогическое общество, 1995. — 184 с.

17. Захаров, А. И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка / А.И. Захаров.— М.,1993. — 129 с.

18. Зильберман П. Б. Эмоциональная устойчивость оператора:

Автореф. дис. канд. психол. наук. / П.Б. Зильберман: М, 1990. — 15 с.

19. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Е.П. Ильин. — СПб.: Питер, 2004 — 701 с.: ил. — (Серия "Мастера психологии")

20. Исаев Д. Н. Психосоматические расстройства у детей и подростков и психосоматический подход / Д. Н. Исаев // Конгресс по детской психиатрии. — М., 2001. — С. 222-224.

21. Караяни А. Г. Прикладная военная психология. Учебно-методическое пособие / А. Г. Караяни, И. В. Сыромятников. — С-Пб.: Питер, 2006. — 480 с.

22. Китаев-Смык Л. А. Психология стресса. Психологическая антропология стресса / Л. А. Китаев-Смык. — М.: Академический Проект. 2009. — 943 с. — (Технологии психологии)

23. Куликов Л. В. Личностный фактор в преодолении стресса // Актуальные проблемы психологической теории и практики / Под ред. А. А. Крылова. — СПб., 1995. — С. 92-99.

24. Мелоян А. Е. Особливості прояву копінг-поведінки підлітків у стресових ситуаціях [Електронний ресурс] / А. Е. Мелоян // Наукові конференції. — Київ, 2015. — Режим доступу: <http://intkonf.org/kand-psihol-n-meloyan-ae-osoblivosti-proyavu-koping-povedinki-pidlitkiv-u-stresovih-situatsiyah/>

25. Милерян Е. А. Психология труда и профессионального образования: Избранные научные труды / Е. А. Милерян. — Киев.: НПП "Интерсервис", 2013. — 290 с.

26. Новикова О. Г. Оптимизм и социально–психологическая адаптация: Выпускная работа (науч. рук. Н. Е. Водопьянова). — СПб., 2001.

27. Ольшанникова А. Е. Системный анализ эмоциональности / А.Е. Ольшанникова. — М.: Московский городской психолого-педагогический университет, 2011. — 200 с.

28. Последствия войны на Востоке будут сказываться на психическом здоровье и через 10 лет [Електронний ресурс] // УНИАН. Последние новости

Украины и мира, 2015. — Режим доступа: <http://health.unian.net/country/1070210-posledstviya-voynyi-na-vostoke-budut-skazyivatsya-na-psihicheskom-zdorovyu-i-cherez-10-let-ekspert.html>

29. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учебное пособие / Под ред. Д. Я. Райгородского. — Самара: Бахрах-М, 2001. — 672 с.

30. Проявления стресса у детей и подростков [Электронный ресурс] // ТОП Новости Донецка, 2015. — Режим доступа: <http://doneck-news.com/psychology/4407-proyavleniya-stressa-u-detey-i-podrostkov.html>

31. Психология и педагогика. Военная психология. Учебник для вузов. Под ред. А. Г. Маклакова — СПб.: Питер, 2005. — 464 с.

32. Психология подростка. Полное руководство / Ж. К. Дандарова, И. В. Дубровина, С. А. Игумнов и др. / Под редакцией члена-корреспондента РАО А.А. Реана — СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК. 2003. — 432 с.

33. Сытая Н. П. Педагогический стресс: диагностика и профилактика [Электронный ресурс] / Н. П. Сытая // Эврика-2013: сб. науч. работ / ГрГУ им. Я. Купалы ; редкол.: В. П. Тарантей (отв. ред.) [и др.]. — Гродно : ГрГУ, 2013. — Режим доступа: <http://ebooks.grsu.by/evrika2013/sytaya-n-p-pedagogicheskij-stress-diagnostika-i-profilaktika.html>

34. Тихомирова Т. С. Формирование стрессоустойчивости школьников подросткового возраста в учебной деятельности: Дис. ... канд. пед. наук [Электронный ресурс] / Т. С. Тихомирова // Dissercat. Научная библиотека диссертаций и автореферБДв. — Москва, 2004 г., 183 с. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-stressoustoichivosti-shkolnikov-podrostkovogo-vozrasta-v-uchebnoi-deyatelnosti>

35. Фрейд А. Эго и механизмы психологической защиты / А. Фрейд. — М.: Астрель-СПБ, Харвест, 2008. — 160 с. (Серия: "Психология - лучшее")

36. Черникова О. А. Активная саморегуляция эмоциональных состояний спортсмена / О.А. Черникова, О.В. Дашкевич. — М.: Физкультура и спорт, 1991. — 48 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Порівняльний аналіз шкали ЗС по Манна-Уїтні

№	Дослідницька група	Ранг 1	Контрольна група	Ранг 2
1	2648	60	272	20
2	1524	49	414	32
3	685	39	193	13
4	987	46.5	308	25
5	546	34	103	1
6	2156	56	135	3
7	1954	53.5	223	16
8	1587	51	298	22
9	2384	58	350	26
10	2456	59	184	12
11	987	46.5	115	2
12	1548	50	243	17
13	845	42.5	359	28
14	912	44	300	23
15	741	41	140	4
16	1455	48	173	10
17	458	33	205	15
18	569	35	143	6
19	358	27	203	14
20	589	36	178	11
21	2145	55	384	29.5
22	654	38	411	31
23	726	40	172	9

24	1654	52	285	21
25	644	37	264	19
26	2355	57	141	5
27	384	29.5	146	7
28	845	42.5	305	24
29	915	45	244	18
30	1954	53.5	154	8
Суми:		1358.5		471.5

Додаток Б

Таблиця Б.1

Порівняльний аналіз шкали А по Манна-Уїтні

№	Дослідницька група	Ранг 1	Контрольна група	Ранг 2
1	9	1.5	19	29.5
2	26	48.5	24	41
3	14	15	35	60
4	21	35.5	26	48.5
5	12	11.5	22	38
6	24	41	31	57.5
7	25	45	19	29.5
8	31	57.5	10	6
9	10	6	12	11.5
10	30	54	29	51
11	10	6	25	45
12	30	54	10	6
13	17	24.5	29	51
14	15	18	10	6
15	15	18	20	32
16	25	45	15	18
17	31	57.5	18	27
18	20	32	30	54
19	16	22	17	24.5
20	10	6	29	51
21	11	10	18	27
22	16	22	21	35.5
23	25	45	20	32
24	24	41	21	35.5
25	13	13.5	25	45

26	9	1.5	31	57.5
27	23	39	13	13.5
28	15	18	15	18
29	16	22	10	6
30	18	27	21	35.5
Суми:		837.5		992.5

Додаток В

Таблиця В.1

Порівняльний аналіз шкали О по Манна-Уїтні

№	Дослідницька група	Ранг 1	Контрольна група	Ранг 2
1	6	1	17	31.5
2	11	9.5	22	57
3	9	4.5	21	51
4	17	31.5	12	13.5
5	21	51	19	40
6	15	26	20	46
7	18	35	15	26
8	20	46	11	9.5
9	9	4.5	8	3
10	10	7	19	40
11	21	51	19	40
12	13	18.5	22	57
13	15	26	10	7
14	22	57	21	51
15	12	13.5	13	18.5
16	21	51	14	22
17	12	13.5	12	13.5
18	19	40	19	40
19	14	22	17	31.5
20	13	18.5	20	46
21	22	57	16	29
22	20	46	12	13.5
23	22	57	17	31.5
24	19	40	19	40
25	13	18.5	22	57

26	20	46	18	35
27	15	26	22	57
28	12	13.5	7	2
29	14	22	10	7
30	15	26	18	35
Суми:		879		951

Додаток Г

Таблиця Г.1

Порівняльний аналіз шкали ІР по Манна-Уїтні

№	Дослідницька група	Ранг 1	Контрольна група	Ранг 2
1	0.28	1	1.02	27.5
2	0.8	21	1.67	53
3	0.89	26	2.2	58
4	1.23	42	0.84	23
5	1.96	56	1.6	51
6	0.81	22	1.7	54
7	2.3	59	1.27	45.5
8	1.06	31.5	0.76	15
9	0.45	3	0.69	12.5
10	0.5	4	1.54	50
11	0.76	15	1.65	52
12	1.11	39	0.4	2
13	1.08	35	0.57	7
14	1.02	27.5	1.06	31.5
15	0.69	12.5	1.08	35
16	1.27	45.5	1.25	43
17	1.14	41	0.67	11
18	1.26	44	2.57	60
19	0.85	24	1.05	29.5
20	0.65	9.5	1.05	29.5
21	1.07	33	0.78	19.5
22	1.09	37.5	0.77	17.5
23	1.12	40	1.44	49
24	1.09	37.5	1.38	47
25	0.58	8	1.08	35

26	0.56	6	1.42	48
27	0.88	25	2.12	57
28	0.76	15	0.78	19.5
29	0.52	5	0.77	17.5
30	0.65	9.5	1.87	55
Суми:		775		1055

Додаток Д

Таблиця Д.1

Порівняльний аналіз шкали ПОкс по Манна-Уїтні

№	Дослідницька група	Ранг 1	Контрольна група	Ранг 2
1	22	20	38	37
2	20	16	20	16
3	16	7	68	53
4	50	43.5	20	16
5	24	23.5	70	57
6	40	39.5	65	50.5
7	60	48	16	7
8	69	55	21	19
9	16	7	16	7
10	20	16	65	50.5
11	16	7	37	36
12	24	23.5	16	7
13	30	33.5	45	41
14	16	7	20	16
15	16	7	16	7
16	68	53	16	7
17	36	35	16	7
18	46	42	70	57
19	16	7	40	39.5
20	24	23.5	74	59.5
21	25	28.5	55	46
22	24	23.5	25	28.5
23	74	59.5	68	53
24	70	57	54	45
25	26	31.5	25	28.5

26	30	33.5	56	47
27	39	38	25	28.5
28	24	23.5	24	23.5
29	26	31.5	16	7
30	64	49	50	43.5
Суми:		889.5		940.5

Додаток Е

Таблиця Е.1

Порівняльний аналіз шкали ЕОкс по Манна-Уїтні

№	Дослідницька група	Ранг 1	Контрольна група	Ранг 2
1	45	17.5	36	11.5
2	68	49.5	35	9.5
3	62	41	21	3
4	74	58	60	38
5	64	43.5	16	1
6	50	25.5	64	43.5
7	46	21.5	20	2
8	56	34.5	72	55
9	48	23.5	70	51.5
10	71	53	56	34.5
11	48	23.5	45	17.5
12	74	58	65	46
13	30	5.5	61	39.5
14	25	4	46	21.5
15	65	46	65	46
16	51	28	63	42
17	56	34.5	55	31
18	45	17.5	39	13
19	68	49.5	36	11.5
20	74	58	30	5.5
21	35	9.5	55	31
22	40	14	75	60
23	59	37	61	39.5
24	56	34.5	45	17.5
25	70	51.5	45	17.5

26	31	7	50	25.5
27	51	28	32	8
28	67	48	72	55
29	72	55	45	17.5
30	55	31	51	28
Суми:		1007.5		822.5

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Порівняльний аналіз шкали ксУ по Манна-Уїтні

№	Дослідницька група	Ранг 1	Контрольна група	Ранг 2
1	40	37.5	37	32
2	30	25.5	38	33
3	40	37.5	16	5
4	36	30.5	34	28
5	74	59	16	5
6	24	17	21	13.5
7	20	11.5	64	52.5
8	16	5	45	43
9	24	17	16	5
10	36	30.5	21	13.5
11	24	17	23	15
12	40	37.5	35	29
13	29	23	16	5
14	25	20	40	37.5
15	69	57	40	37.5
16	25	20	42	42
17	39	34	67	55
18	30	25.5	16	5
19	64	52.5	51	46
20	20	11.5	16	5
21	54	47	41	41
22	76	60	29	23
23	55	48	16	5
24	56	49	32	27
25	64	52.5	19	10

26	70	58	16	5
27	60	50	40	37.5
28	68	56	46	44
29	29	23	64	52.5
30	49	45	25	20
Суми:		1057.5		772.5

Додаток К

Таблиця К.1

Порівняльний аналіз шкали ксВ по Манна-Уїтні

№	Дослідницька група	Ранг 1	Контрольна група	Ранг 2
1	36	54.5	22	34
2	20	29	25	37
3	15	18.5	24	35
4	30	41.5	32	45.5
5	36	54.5	19	24.5
6	35	50	14	14.5
7	14	14.5	34	47.5
8	8	2	20	29
9	10	7	17	22
10	14	14.5	19	24.5
11	36	54.5	13	11.5
12	20	29	38	59
13	37	58	14	14.5
14	34	47.5	35	50
15	19	24.5	8	2
16	8	2	13	11.5
17	16	21	10	7
18	21	32.5	9	4
19	10	7	15	18.5
20	10	7	30	41.5
21	39	60	30	41.5
22	35	50	10	7
23	15	18.5	20	29
24	36	54.5	15	18.5
25	25	37	12	10

26	36	54.5	20	29
27	30	41.5	36	54.5
28	32	45.5	25	37
29	29	39	31	44
30	19	24.5	21	32.5
Суми:		994		836

Додаток Л

Таблиця Л.1

Порівняльний аналіз шкали ксСП по Манна-Уїтні

№	Дослідницька група	Ранг 1	Контрольна група	Ранг 2
1	23	56.5	9	7.5
2	21	47.5	15	22.5
3	22	52.5	10	11
4	21	47.5	15	22.5
5	19	34	20	41
6	16	25	7	3.5
7	18	29.5	11	13.5
8	19	34	15	22.5
9	22	52.5	20	41
10	21	47.5	21	47.5
11	7	3.5	22	52.5
12	19	34	23	56.5
13	17	27	9	7.5
14	14	19	19	34
15	21	47.5	9	7.5
16	10	11	9	7.5
17	10	11	20	41
18	17	27	7	3.5
19	23	56.5	19	34
20	23	56.5	15	22.5
21	12	15	17	27
22	11	13.5	18	29.5
23	19	34	13	16.5
24	22	52.5	7	3.5
25	24	59.5	5	1

26	14	19	14	19
27	19	34	20	41
28	24	59.5	20	41
29	21	47.5	20	41
30	20	41	13	16.5
Суми:		1095		735